

Əhmədova Səidə Məhiyyəddin qızı
N.H.Cəbiyev adına tam orta məktəb
seide-86@mail.ru

DİLLƏRİN ARAŞDIRILMASINDA MÜQAYİSƏLİ-TARİXİ DİLÇİLİYİN ROLU

Açar sözlər: dilçilik, müqayisə, tarix, araşdırma, metod

Key words: linguistics, compare, history, research, method

Ключевые слова: лингвистика, сравнение, история, исследование, метод

İntibah dövrü həm ümumi tarixin, həm də digər elmlərin tarixində müasir dövrün başlanğıcı hesab edilsə də, XIX əsrin əvvəllərində dünya elmləri üçün daha kəskin bir dönüş idi. Lakin buna baxmayaraq o dövrün tarixi şəxsləri və onların işi barədə daha az məlumat əldə edilirdi. Müasir dövrün millətləri arasında Avropa ölkələri, Almaniya və İtaliya öz müstəqilliklərini əldə edib, Antik dövrün təsirindən çıxmağı bacarırlar. Avropada yeni universitetlərin yaranması, Avropa və Amerika alimlərinin müştərək rolu təhsil sistemini canlandırır. Universitetlərin kitabxanaları XIX əsrdən başlayaraq daha geniş məqalə və fikir mübadilələrinə yer verirlər.

XIX əsrdə bir çox işlər görmüş dilçi alimlər ilk olaraq öz tələbələri arasında tanınmağa başladı. Qrimm, Uitney, Meyer-Lübke, Maks Müller, Bruqman və Svit və s.

Bugünkü dilçilik elminin ayrı-ayrı sahələrində, xüsusən HindAvropa dillərinin tədqiqində böyük rol oynayan alimlərin sadəcə bir qismidir. Əlbəttə demək olmaz ki, XIX əsrə qədər müqayisəli-tarixi dilçiliklə bağlı heç bir iş görülməyib. Sadəcə XIX əsr müqayisəli və tarixi dilçiliyin nəzəri və metodoloji cəhətdən daha çox inkişaf etmiş dövrü sayılır.

Müqayisəli tarixi araşdırma metodu: 1922ci ildə sinxronik və təsviri dilçilik haqqında fikirlər söyləyən O.Jesperson dil quruluşunun tarixi aspektdən öyrənilməsinə və dilə tarixi bir sahə kimi baxılmasına diqqət yetirir [1, s.190].

Tarixi aspektdən araşdırmalara baxsaq, dillərin tarixi cəhətdən bir-birilə münasibəti hələ XII əsrdən İsland və İngilis dillərinin əlaqəsi ilə olmuş. Buna baxmayaraq, dilə tarixi yanaşma “ilk qrammatik”-Dante ilə başlayır. O, dillərin coğrafi yerləşməsindən qaynaqlanan, eyni mənbəyə aid olan müxtəlif dialektlərin keçdiyi dövrü və tanıdığı üç dil ailəsini göstərmişdir. Bunlar şimalda german, cənubda latın, Asiya və Avropanın qovuşağında isə yunan dili idi. Onun fikrincə latın sözləri daha geniş yayılmış və qrammatiklər tərəfindən qorunub. Dante Hind-Avropa dillərində (sonralar J.J.Skaligerin də müraciət etdiyi) ikili bölgü metodundan istifadə etmişdir. O, bir söz seçərək, onun müxtəlif dillərdə ifadə formalarını qeyd etmişdir. Belə ki, German dillərində təsdiq cavabı bildirən “iə” (ja-bəli), İtaliyanca (Latın mənşəli) “si”, cənubi Fransada “oc” və şimali Fransada işlənen “oil” (latınca hoc ille-he does) buna misal olaraq göstərilə bilər. Nəticədə bu bölgüdən qaynaqlanaraq Fransada dillə bağlı cənubda Langue d’oc (Provençal), şimalda isə Langue d’oil kimi yer adları yaranmışdır. Beləliklə də XIX əsrdə İtaliyan yarımadasında italyan dialektlərinin araşdırılması bu dilin inkişafına böyük təkan verdi. Roman dillərinin kökü sayılan latın dili daha dərinə öyrənilməyə başlandı. Latın dili intibah dövrünün əvvəl yazılı dildə qorunub saxlanırdı, şifahi dildə isə Roma katolik kilsəsinin və bəzi təhsilli, savadlı insanların dilində yaşayırdı [2, s.11].

Dillərin tarixi əlaqələri Dante dövründən (XIII-XIV əsr) erkən intibah dövrünə qədər heç bir problem yaşamamışdır. Latın dilinin sıradan çıxmasına səbəb onun müasirləri J.J.Skaliger və oğlu J.C.Skaliger kimi dilçilər tərəfindən inkişaf etdirilməməsi oldu. Belə ki, onlar latın dilinə yunan dilinin dialekti kimi yanaşmışlar, bununla da yunan və latın dilləri arasındakı tarixi inkişaf bağı qopmuşdur. Ümumi dillər arasından əsasən Hind-Avropa və Fin-Uqor dillərinin araşdırılmasına üstünlük verilirdi. J.Skaliger Hind-Avropa dillərindəki roman, yunan, german və slavyan dillərini leksikadakı oxşar sözlər ilə qruplaşdıraraq Deus, Theos, Godt, Boge dilləri adlandıraraq Allah sözünün misalında dillərdəki sözlərin oxşarlığını da vurğulamışdır. Bu barədə “Avropa dilləri haqqında mühakimə” əsərində də qeyd etmişdir. [3, s.6].

Dünya dillərinin təsnifatı Avropaya məlum idi və XVII əsrdən dünya dillərinin tarixi əlaqəsini iki İsveç alimi G.Stiernhelm və A.Jefer bəzi yalnız fikirlər olsa da öz əsərlərində göstərməyə çalışmışlar. O, (G.Stiernhelm) latın dilindəki “habere” və qot dilindəki “haban” (to have-malik olmaq) feilinin sonluğundakı oxşarlığa görə bu dillərin eyni kökdən gəlməsini iddia etməyə çalışmışdır və təəssüf ki, bu iki dilin əlaqəsi olmadığından xəbərsiz idi. A.Jefer isə coğrafi yerləşməyə görə dillərin qohumluq əlaqəsinin olduğunu sübut etməyə çalışmışdır. Bu araşdırmalardan yalnız bir əsr sonra J.J.Skaliger və Leybnis dillərə tarixi aspektdən

yanaşmanı ön plana çəkirlər. Lakin onlar dillərin mənşəyini ciddi cəhdlə axtarmırlar. Leybnis ilk dəfə fin və macar dilləri arasında tarixi əlaqənin olduğunu söyləyir, lakin o, daha irəliyə gedir və dilləri “Bibliya”dakı Nuh peyğəmbərin oğlanlarının hekayəsi ilə əlaqələndirir. O, eyni zamanda yer və çay adlarının tədqiq edərək Fransa-İspaniya sərhədlərinə qədər araşdırmalar aparır, bu da öz növbəsində dilçilik elmində etimoloji yanaşmanın inkişafına təkan idi. Leybnisin elmi tədqiqatı dünya dillərinin qrammatika və lüğətlərinin ərəşəyə gəlməsində, bir sıra dilçilik atlaslarının yaranmasında və roman dili əsaslı əlifbanın hazırlanmasında böyük rol oynamışdır. Leybnis eyni zamanda dillərin tarixi əlaqələrinin araşdırılmasında morfoloji və leksik dəlillərin də vacibliyini vurğulayır.

Müqayisəli dilçiliyin inkişafına xidmət edən sistemli material toplanması Avropanın dünyaya tanındığı intibah dövründə daha da sürətlə artırdı.

Bu dövrdə lüğət tərtibi, kilsə mətnləri, sözlərin siyahısı və dil araşdırılması daha da labüd olur və bütün bu materiallar XVI əsrdə “Mitridatlar” (Mithridates) adı altında çap edilir.

XVIII əsrdə II Katerinanın rus dilinin təsiri ilə dilçiliyə olan marağı 200 dilə aid müqayisəli sözlərdən ibarət siyahı hazırlanmasına səbəb olur. Bu iş əsasən Alman dilçisi P.S.Pallasın əməyi idi və əsər “Bütün dünya dillərinin müqayisəli lüğəti” adı altında nəşr edilir. Bu əsərin təsiri C.J.Kraus 1787-ci ildə müqayisəli dilçiliyin vacibliyini, dillərin semantik, qrammatik quruluşunu və coğrafi yerləşməsinə və dillərin paylaşmasını ön plana çəkmək üçün öz məqaləsini yazır. Bu cür tarixi araşdırmalar dillərin mənşəyinin etimoloji cəhətdən araşdırılmasında, lüğət, qrammatika və tipologiyasının sistemli tədqiq olunmasında, eləcə də Fransız ensklopediyasının yaranmasında böyük rol oynamışdır. Lakin kitabın müəllifləri fransız və latın dilinin ümumi qrammatik quruluşunun fərqli olduğunu və bu dillərin birbaşa əlaqəsinin olmadığını xüsusi vurğulamışlar [4, s.193-196].

Ümumiyyətlə, dildən dilə keçən bir sıra sözlər var ki, onların qohumluq əlaqəsinin olduğunu sübut etməyə çalışmışlar və bu da bəzən yalnız nətcəyə gətirib çıxarıb. Çünki bəzi coğrafi yerləşmə və müəyyən etimoloji təhlillər fikirləri səhv yönləndirib. Bu isə dilçilərin araşdırma prosesində vaxt itkisinə, qeyri məhsuldar işlərə də səbəb olurdu. Düzgün etimoloji təhlil bəzən bir sözün başqa bir dilə keçib qismən dəyişdiyini göstərə bilər. Məsələn, aqqlütinativ dile aid olan azərbaycan dili və flektiv dil qrupuna xas olan ingilis dilinə aid çoxlu sayda ortaq sözlər mövcuddur, lakin bu, həmin dillərin qohum olmasını göstərən fakt ola bilməz. Bu sözlər təbii ki, dövrün siyasi, iqtisadi, mədəni, elmi və s.kimi əlaqələri ilə bağlıdır. Yuxarıda da göstərildiyi kimi araşdırmaları nəzərə alsaq, zəngin materialların toplanması daha çox XVIII əsrə təsadüf edir, çünki bu dövrdə dillərin araşdırılması üçün akademik şərait yarandı. Təbii ki, bunun üçün intibah dövrünün də danılmaz rolu var. Materialların toplanmasından bir əsr sonra-XIX əsrdə dilçilərin əksəriyyəti Hind-Avropa dilləri üzərində müəyyən araşdırmalar aparmış və nəzəriyyələr söyləmişlər. Bu dilçilər başqa ölkələrdə fəaliyyət göstərsələr də belə, doğma dilləri olan german dillərinin qorunmasına daha çox xidmət edirdilər. Məsələn alman əsilli mütəxəssis Maks Müllərin Oksford universitetindəki fəaliyyətini buna misal göstərmək olar. Avropa dilçilərinin əksəriyyəti o dövrdə Hind-Avropa dillərinin ulu dili hesab etdikləri sanskrit dilinin tədqiqinə yönəldikləri üçün həmin dövrün Şlegel qardaşları, F.Bopp və F.Pott kimi məşhur alimləri öz əsərlərini və tarixi araşdırmalarını da bu istiqamətdə aparmışlar. F.Şlegel 1808-ci ildə “Hind-dillərinin öyrənilməsi və dilə dair” əsərində dillərin daxili quruluşunun öyrənilməsinin vacibliyini də xüsusi vurğulamışdır. Onun “Müqayisəli qrammatika”sı indiki dövr üçün də vacib materiallardan hesab olunur. F.Boppun 1816-cı ildə nəşr etdirdiyi “Sanskrit dilinin sistem əlaqəsi yunan, latın, fars və alman dillərinin müqayisəsində” əsəri də bu sıraya daxildir [5, s.8,21].

XIX əsr dilçilik tarixində üç alim -danimarkalı R.Rask və Alman alimləri Y.Qrimm və F.Bopp müqayisəli-tarixi dilçiliyin baniləri hesab olunurlar. Belə ki, R.Rask və Qrimm Hind-Avropa dillərinin tədqiqində Hind- German (Indogermanic) terminini ilk dəfə 1823-cü ildə işlətməmişlər və sonralar Pott tərəfindən daha geniş istifadə olundu, bundan sonra isə Hind-Avropa termini (Indo-European) ingilis dilində yayılmağa başladı. R.Rask ilk dəfə qədim norveç və qədim ingilis dilinin sistemli qrammatikasını yazmışdır [6, s.37]. Y.Qrimmin “Alman dilinin qrammatikası” isə german dilçiliyinin başlanğıcı hesab olunur. Məhz indi hamı tərəfindən tanınan alman dilinə xas şəkilçilər “güclü” və “zəif”, ablaut (sait dəyişməsi) və umlaut (saitlərin əvvəlki şəraitə görə dəyişməsi) kimi texniki terminlər Qrimm tərəfindən ixtira olunmuşdur. R.Raskın etimoloji cəhətdən sistemli müqayisəli təhlil və araşdırmaları da dilçilik elminin yeniliklərindən sayılır. Rask qeyd edirdi ki, əgər iki dil arasında hərf dəyişikliyi baş veribsə, bu, həmin dillərin əlaqəsini göstərir və bu qaydanı da məhz Rask ilk dəfə “Qrimm qanunu” adı altında tanıtmışdır. Qrimmin səş qanunları Hind-Avropa dillərinin quruluşunun anlaşılmasında böyük rol oynamışdır. Getdikcə dillərin asanlıqla öyrənilməsi Pottun digər bir əsəri olan “Hind-German” dilləri sahəsində etimoloji təhlil” əsərinin yaranmasına səbəb oldu. “Qrimm qanununda” əslində “qanun” sözü öz terminoloji mənasın-

da işlədilməmişdir. Grimm səs dəyişikliyinə ümumi bir tendensiya olduğunu və bunun heç də hər zaman baş vermədiyini xüsusi olaraq qeyd etmişdir.

Bundan sonra XIX əsrin ortalarında dilçilik tarixində daha böyük işlər görmüş dilçilərdən biri məhz A.Şleyxer idi. Belə ki, o, qısa ömür yolunda dilçilik tarixi və dil nəzəriyyəsi üzrə bir çox töhvələr vermişdir. Onun ən məşhur əsəri isə “Hind-German dillərinin müqayisəli qrammatikasının kompediumu” əsəridir. Digər əsəri isə “Hind-German qohum dillərinin fonetik və morfoloji təsviri” Bu əsər məhz XIX əsrdə qohum dillərin əlaqəsinin araşdırılmasında böyük nailiyyət idi. Şleyxer diqqəti təbiət və hipotetik (fərziyyəvi) əcdad əlaqəsinə yönləndirir. O, gəncliyində bir sıra Avropa dillərini öyrənmişdir. Onun “Litva dilinə dair əlyazması” dilçilik elmi üçün böyük nailiyyət idi. Şleyxerin “Şəcərə nəzəriyyəsi” (Stammbaumtheorie) Hind-Avropa dillərinin tarixi dilçiliyində böyük inkişafa səbəb olur. Belə ki, o, dil budaqlarının bir zaman çərçivəsində birdən-birə ayrıldığını iddia etmişdir. Dillərin ayrılmasında dialektlərin xüsusi rolunun olmasını və yalnız bir qədim dil deyil, bir neçə ulu dilin rolunun olduğunu və həttə sanskrit dilinin özünün də hər hansı bir dilin dəyişmiş forması olduğunu iddia etmişdir. Əslində onun bu cür yanaşması uzun illər boyu bir istiqamətdə gedən fikirləri alt-üst etmişdir. Heç kimin keçə bilmədiyi sərhədi Şleyxer öz iddiaları ilə keçmişdir. Dilçi alimin bu uğurlu işi J.Şmidt kimi tələbələri tərəfindən qiymətləndirilmiş və inkişaf etdirilmişdir. Belə ki, daha sonra J.Şmidt öz fərqli yanaşmaları ilə daha da irəliyə gedərək “Dalğalar nəzəriyyəsi”-Wellentheorie yazmışdır. Belə ki, o, səslərin dəyişməsinin məhz dialekt dəyişikliyinə, dialektin də dil dəyişməsinə səbəb olduğunu söyləmişdir.

Artıq XIX əsrin əvvəllərində “Darvin nəzəriyyəsi” təsirilə dilçilik elminin də xüsusi quruluş və ardıcılıqla inkişafına dair fikirlər yaranır. V.Humboldt özünü tarixi dilçiliyin nümayəndəsi hesab etməsə də, onun məhz dilçiliyin bu sahəsinə dair maraqlı fikirləri XIX əsrin sonları ortaya çıxır Humboldt vurğulayır ki, hər bir dil danışanın təfəkküründə yaşayır. Onun bir dil quruluşu kimi möhkəmlənməsi isə dilçilərin yazdığı qanunlarla mövcuddur. Onun fikrincə dil yaşayan, canlı orqanizmlə müqayisə edilir. Bununla da o, tez-tez “təkamül” terminini və “inkişaf” sözünü işlədir. Şleyxerin fikrincə V.Humboldtun nəzəriyyəsi məhz Hegel fəlsəfəsinə çox söykənirdi. Belə ki, o, özünü təbiət alimi hesab edirdi. Dilə təbii və canlı orqanizm kimi baxan Humboldt onu bioloji bir varlıq kimi hesab edirdi [7, s.200-205]. Beləliklə, Hind-Avropa dillərinin müqayisəli və tarixi tədqiqinə dair bir sıra uğurlar əldə edilmişdir. Bununla da, növbəti nəsillər araşdırmalarında daha dərinə gedə bilmişlər. Hər öyrənilən məlumat yeni nəsillə yol açırdı. XIX əsrin son dövrləri “yeni qrammatiklər” və ya Gənc qrammatiklər”(Junggrammatiker) doktrinası yarandı.

Bu gün müasir dilçiliyin qazandığı bir çox uğurlar məhz gənc qrammatiklərin adı ilə bağlıdır. Şleyxerdən fərqli olaraq onlar dilə bioloji deyil, fiziki hərəkətin nəticəsi kimi baxırdılar. Gənc qrammatiklərin dilçilik elminin təsirinə nəzər salaq.

Gənc qrammatiklərin əsas müdafiəçilərindən olan H.Osthoff və K.Bruqmann belə bir fikir iddia edirdilər ki, bütün səslər mexaniki proses kimi dəyişir və eyni bir dialekt daxilində və verilmiş eyni zaman çərçivəsində istisnasız qanuna tabedir və bu, həmişə eyni tərzdə, eyni şəraitlə baş verəcək, lakin dildə olan qrammatik və leksik komponent dəyişikliyi isə bütün tarix boyu baş verir və müxtəlif islahatlara məruz qalır. Osthoff və Bruqmanın fikirlərini tənqid edənlərin əksəriyyəti sonralar onların fikirlərinin davamçısı oldu. Onlara istehza ilə verilən “Gənc qrammatiklər” adı bu cərəyanın adına çevrildi. Əslində onlar müqayisəli dilçiliyin tələblərini aydın görə bilirdilər, belə ki, bu dövrə qədər dilçilik tarixi özü çox yol qət etmişdir.

Nəzərə alsaq ki, Grimm və onun müasirləri romantik cərəyanın təsirində idi, Şleyxer Darwin nəzəriyyəsi təsirilə dilə bioloji varlıq kimi baxırdı, yeni qrammatiklər dilçiliyə daha ciddi və müstəqil bir elm kimi yanaşılmasını irəli sürürdü. Yeni qrammatiklər fonetikadakı dəyişikliyi fizioloji, səslərin tələffüzünü isə psixoloji proses kimi dəyərləndirmişlər. Humboldtun dil quruluşu ilə bağlı fikirləri onların konsepsiyasında yer almırdı, onlar dilə tarixi nöqteyi nəzərdən yanaşırdılar. H.Paulun “Dil tarixinin prinsipləri” əsəri də məhz tarixi dilçilik üçün ən gözəl nümunədir. Məhz bu da onların dilçiliyə bir tərəfli təsiri idi. Bu səbəbdən də strukturalist və deskriptiv (təsviri) dilçiliyin nümayəndələri heç vaxt fikirlərini yeni qrammatiklərin “kök” və “atomizm” prinsipinə istinadən əlaqələndirməmişlər. Buna baxmayaraq yeni qrammatiklər fonetika və dialektologiya sahəsinin geniş şəkildə öyrənilməsinə diqqət yetirmişlər. Dialektoloqlar məhz “canlı” dillərin araşdırılmasına maraq göstərirdilər. Yeni qrammatiklərin isə dialektologiya sahəsinin tarixi araşdırılması, dialekt atlaslarının nəşrində böyük rolu var. Təbii ki, o dövr dialektoloqların çoxu onların fikirlərinə qarşı idilər. Lakin tarixi yanaşma yeni sahələrin araşdırılmasına təkan verdi. Belə ki, bir çox antik dillərdən keçən alınma sözlər, qədim yunan dilinin sinxronik qrammatika nəzəriyyəsi, analogiya, qrammatik paradigmanın formaları da ön plana çəkildi və dilçilər arasında yeni tendensiya başladı. Bundan sonra tənqidçilər bir çox fərqli fikirlər də söyləyirlər. Bəzilərinin fikrincə gənc qrammat-

İklər müqayisəli dilçiliyə aid heç bir yenilik gətirməyib. Lakin bu cür yanaşma ədalətli olmazdı. Belə ki, onlar dilçiliyin ayrı-ayrı sahələrini ön plana çəkərək, araşdırmalarında bir çox uğurlara yol açmışlar. Lakin onlar dilə bütöv şəkildə yanaşmamışdılar. Coğrafi yerləşmənin və dialekt bölgüsünün səs dəyişikliyinə böyük rolu var. Məhz dialektoloqlar dialektologiyamı dilçilik coğrafiyası adlandıraraq yeni qrammatikləri tənqid edirdilər. Məsələn H.Şuxardt özünün “səs qanunları” ilə yeni qrammatiklərin əleyhinə idi. J.Gilleron isə Fransanın dilçilik atlasını yaradaraq Fransız dilinin etimologiyasının da tədqiqini “Arı sözlərinin şəcərəsi” (Genealogy of the words for the bee) əsərində göstərmişdir. Yeni qrammatiklərin əksinə olaraq Gilleronun fikrincə hər bir sözün özünə aid tarixi var. Sözlərin tələffüzü isə iki yolla dilimizdə fəaliyyət göstərir. Birinci qrupa daxil olanlar uşaqlıq vərdişi ilə formalaşan səs dəyişikliyi, ikinci qrupa isə dilə keçən çox saylı hazır sözlər daxildir. Sözlərdə səs dəyişikliyi isə ömür boyu fərdin nitqi sayəsində baş verir. Gilleronu görə sözün semantika, qrammatika və tələffüzündə fərdi bir tarix var. Onları araşdırarkən etimoloji təhlilin vacibliyi ön plana çəkilmişdir [8,s.197-209].

Nəticə

Əslində dilçiliklə bağlı deyilənlər; yeni qrammatiklərin dilə tarixi aspektdən baxışı, Şleyxerinin dilə bioloji varlıq kimi baxması, Humboldtun təbii və təkamül nəzəriyyəsi ilə ideyalar irəli sürməsi kimi fikirlər hər biri özünə-özünə tarixi yanaşma idi. Onlar yeni qrammatiklərlə razılışmasalar belə bunlar dilə tarixi yanaşmanın sübutu idi. Gilleronun etimoloji təhlili, eyni zamanda dialektoloji araşdırmaların da arxasında mütləq tarixi faktlara söykənmək dayanırdı. Dil əslində hər bir şəxs üçün özünü ifadə vasitəsidir. Məhz bu yolla insan öz hiss və emosiyalarını, dünya görüşünü ifadə edə bilər. Hər bir şəxs öz millətini dili vasitəsilə təmsil edir. Dilin köməyi ilə hər bir millətə xas adət-ənənə, hər bir şəxsin sosial vəziyyəti və s. ifadə oluna bilər. Məhz tarixi dəyişiklik, insanın etik və estetik baxışları dilə öz təsirini göstərir. Fərd birləşərək cəmiyyəti yaradır və cəmiyyət də öz növbəsində kütləvi təsirləri formalaşdırır. Məhz ölkə tarixində baş verən hər hansı bir kütləvi dəyişiklik dildə də təsirsiz ötüşmür. Belə ki, XIX əsrin sonu artıq dilçiliyin digər sahələrinin də məhsuldar inkişafı başlayır. Dilin müxtəlif sahələri məhz fərqli metodların və araşdırma üsullarının da yaranmasına səbəb oldu. Beləliklə, dünya elmləri arasında inteqrasiya, siyasi və iqtisadi əlaqələr dillərin də öyrənilməsinə, müqayisəli dilçiliyin inkişafına təkan verdi. Bir sözlə, dilçilik elmi ən vacib sahələrdən hətta digər elmlərin öyrənilməsi, alimlərin ixtirası və daha geniş dünyəvi biiyə sahib olmaları üçün açar rolunu oynadı.

Ədəbiyyat:

1. Robert R.H., A short history of linguistics, (Longman linguistics library, IVed), Addison Wesley Longman limited, 1997
2. R.R.Henry, The history of language classification, ed. T.A.Sebeok, 1973
3. Ə.Rəcəbli, Müqayisəli-tarixi dilçilik, Elm və Təhsil, Bakı 2017
4. Book 1.
5. Über die Sprache und Weisheit der Indier, Heidelberg, An English translation of parts of the text in Lehmann, pr/ed. E.F.K. Koerner, Amsterdam, 1977
6. A grammar of the Anglo-Saxon tongue, (B.Thorpe), Copenhagen, 1977
7. Book 1.
8. H.Osthoff and K.Brugmann, Morphologische Untersuchungen, English translation, Lehmann, 1967

The role of comparative and historical linguistics in the researching of languages

Summary

The comparative-historical linguistics has great role in the progress of general linguistics. So, different approaches on the historical points of view have been shown in the article. As well as the historical period of comparative linguistics has been described there. The roles of historical approaches in the different fields of linguistics like etymology, dialectology as well as in the researching of antique languages are shown in the article. One can get acquainted with the investigation on comparative linguistics by F Bopp, R. Rask, J. Grimm and F. Pott. The “voice law” by Grimm, “genealogy theory” by Shlaykher, “ evolution principles” by V.Humboldt, “wave theory” by J.Schmidt and the main roles of “young grammarians” as well as the geographical location principles of languages influence on the progress of the language researching process. In the result, we can see the principle role of linguistics in the integration of different science fields, traditions and self-expression of different nations.

Роль сравнительно-исторического языкознания в исследовании языков

Резюме

Сравнительно-историческая лингвистика играет большую роль в развитии общего языкознания. Итак, в статье показаны разные подходы с исторической точки зрения. А также исторической период сравнительного языкознания был описан там. В статье показана роль исторических подходов в различных областях лингвистики, таких как этимология, диалектология, а также в исследовании античных языков. Можно ознакомиться с исследованиями по сравнительной лингвистике Ф.Боппа, Р.Раска, Дж.Гримма и Ф.Потта. “Закон голоса” Гримма, “теория генеалогии” Шлайхера, “принципы эволюции” В.Гумбольдта, “теория волн” Дж.Шмидта, и основные роли “молодых грамматиков”, а также принципы географического расположения языков влияние на ход процесса изучения языка. В результате мы можем увидеть принципиальную роль лингвистики в интеграции различных областей науки, традиций и самовыражения разных народов.

Рәүғи: f.f.d. Ş.Dadaşova